

การวิจัยเชิงคุณภาพด้วยวิธีทฤษฎีฐานราก: แนวความคิด วิธีการ และข้อพึงระวัง Qualitative Research with Grounded Theory Procedures: Concept, Method, and Caution

สุรศักดิ์ วงศ์ษา (Surasak Wongsas)

นักศึกษานิพนธ์เอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (การบริหารการพัฒนาสังคม) คณะพัฒนสังคมและสิ่งแวดล้อม

สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

Received: September 19, 2019, Revised: May 12, 2020, Accepted: May 25, 2020

บทคัดย่อ

ทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory) เป็นวิธีสร้างทฤษฎีหรือมโนทัศน์จากข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีขั้นตอนสำคัญ 7 ขั้นตอน ดังนี้ 1) การเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การสังเกต การสัมภาษณ์ และการศึกษาเชิงเอกสาร 2) การสร้างสมมติฐานชั่วคราว เป็นการสร้างมโนทัศน์โดยอาศัยข้อมูลผ่านการจัดหมวดหมู่เพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมโนทัศน์เกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่ศึกษา 3) การทดสอบสมมติฐาน เป็นการนำมโนทัศน์ที่สร้างขึ้นไปทดสอบกับปรากฏการณ์เพื่อพิสูจน์ความสอดคล้องร่วมกัน 4) การปรับสมมติฐาน คือการเก็บรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติม จัดหมวดหมู่ และทดสอบสมมติฐาน จนกว่าสมมติฐานเพียงพอต่อการอธิบายปรากฏการณ์ 5) ความคงที่ของสมมติฐาน เป็นการยืนยันว่าสมมติฐานที่สร้างขึ้นสอดคล้องกับปรากฏการณ์โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง 6) การสร้างความรู้หรือทฤษฎี คือการค้นหาลักษณะเชิงทฤษฎีโดยการกำหนดรหัส (Coding) ได้แก่ การกำหนดรหัสจำแนกข้อมูล (Open Coding) การสร้างความสัมพันธ์ของข้อมูลผ่านการระบุรหัส (Axial Coding) และการบูรณาการกลุ่มข้อมูลให้เกิดเป็นโครงสร้างทางภาษา (Selective Coding) และ 7) การสรุปความรู้และผลการวิจัย เป็นการสร้างข้อสรุปเชิงทฤษฎีโดยการอธิบายสาระสำคัญของปรากฏการณ์และยืนยันข้อค้นพบด้วยการตรวจสอบความเชื่อถือได้ก่อนนำไปใช้ประโยชน์ต่อไป

คำสำคัญ การวิจัยเชิงคุณภาพ ทฤษฎีฐานราก

Abstract

Grounded theory is a method to establish theories and concepts from data in qualitative research. It is divided into seven important processes; as follows, 1) data collection is featured by observation, interview, and documentary study. 2) Working hypothesis is made by using data categorization to create relations between the concepts and phenomenon. 3) Hypothesis testing is bringing the concepts to try out for verifying consistency. 4) Hypothesis adjustment is repeating data collection, categorization, and testing hypothesis until it is sufficient to explain the phenomenon. 5) Hypothesis saturation is verifying the hypothesis to conform the phenomenon without changing. 6) theoretical making is finding conceptual patterns by coding such as open coding, axial coding, and selective coding. 7) Conclusion is creating theoretical summarization by explaining main ideas and verifying the results with reliability checking before application.

Keywords Qualitative Research, Grounded Theory

ความนำ

การวิจัยเป็นขั้นตอนเพื่อใช้ค้นหาความรู้ และการตรวจสอบหาความจริงในศาสตร์สาขาต่าง ๆ หัวใจสำคัญของการวิจัยต้องอาศัยหลักฐาน (Evidence) ที่น่าเชื่อถือและเป็นที่ยอมรับได้ การค้นหาความจริงของมนุษย์ด้วยการวิจัยยังถูกกระทำผ่านรากฐานทางความเชื่ออย่างน้อย 2 ประการ โดยประการแรกคือ กลุ่มที่ใช้วิธีการวัด ทดลอง และสังเกตอย่างเป็นปรวิสัย (Objectivity) หรือที่เรียกว่า การวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ซึ่งคนกลุ่มนี้เป็นนักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ และประการที่สองคือ กลุ่มที่ใช้วิธีการพินิจพิจารณา ไตร่ตรอง หาเหตุผลเชิงตรรกะวิทยาหรือที่เรียกว่า การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งคนกลุ่มนี้คือนักปรัชญา นอกจากนี้ยังมีกลุ่มคนอีกประเภทหนึ่งที่มักถูกกล่าวถึงในวงการวิชาการไม่กว้างขวางมากนัก คือ กลุ่มที่เชื่อเกี่ยวกับการหยั่งรู้ (Intuition) โดยเชื่อว่าจะนำมาซึ่งสัจจะธรรม ผู้ที่เชื่อในแนวความคิดนี้มักเป็นกลุ่มศิลปินและผู้เลื่อมใสในลัทธิหรือศาสนา อย่างไรก็ตามด้วยความเชื่ออันเป็นรากฐานในการค้นหาความจริงของแต่ละกลุ่มแตกต่างกันเช่นนี้จึงทำให้รูปแบบการค้นหาความจริงแตกต่างกัน (นิศา ชูโต, 2551)

แม้ว่าในช่วงเริ่มต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 การวิจัยในสาขาสังคมศาสตร์จะได้รับอิทธิพลจากกระบวนทัศน์ปฏิฐานนิยม (Positivism) แต่ทว่าการแสวงหาความจริงโดยใช้การวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) กลับมิได้ให้ความสำคัญกับบริบทของสิ่งที่ถูกศึกษา ในขณะที่การวิจัยเชิงคุณภาพที่มีรากฐานของกระบวนทัศน์แบบการสัมพัทธนิยม (Relativism) กลับให้ความสำคัญเกี่ยวกับบริบททางสังคมว่า “การวิจัยเชิงคุณภาพเป็นกระบวนการหาความจริงเกี่ยวกับความเข้าใจของแต่ละบุคคลต่อสังคมมนุษย์ที่ต้องทำความเข้าใจด้วยตัวของมนุษย์เอง” (นิศา ชูโต, 2551) ปัจจุบันการวิจัยเชิงคุณภาพมีความกว้างขวางในสาขาวิชาต่าง ๆ ดังจะพบว่ามีเทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพหลากหลายวิธีการ เช่น แนวชาติพันธุ์วรรณา แนวปรากฏการณ์วิทยา แนวกรณีศึกษา วิธีทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory Method) เป็นต้น โดยแต่ละวิธีต่างมีความเป็นมา จุดเน้น การเลือกตัวอย่าง วิธีดำเนินการวิจัย และข้อจำกัด ทั้งที่สอดคล้องและแตกต่างกัน (ตารางที่ 1) หากแต่สิ่งหนึ่งที่มีการวิจัยเชิงคุณภาพมีจุดเน้นร่วมกัน คือ กระบวนทัศน์และวิธีการที่ให้ความสำคัญกับความใกล้ชิดระหว่างผู้วิจัยกับสภาพปรากฏการณ์ (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2556)

สำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพแบบวิธีทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory) เป็นรูปแบบการวิจัยโดยการสร้างทฤษฎีจากข้อมูล โดยคุณสมบัตินี้พื้นฐานมีอย่างน้อย 3 ประการ ได้แก่ ประการแรก คือ ความพยายามในการหาค้นหาการวิจัยเชิงปริมาณแบบนิรนัย (Deductive) ซึ่งนับว่าวิธีการนี้เป็นผลผลิตของการต่อต้านกระบวนทัศน์ปฏิฐานนิยมที่ครองงำสาขาสังคมศาสตร์ในอดีต ประการที่สอง คือ การสร้างทางเลือกเพื่อทดแทนวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพแบบเดิม โดยเฉพาะแนวชาติพันธุ์วรรณาที่มีจุดอ่อนเกี่ยวกับความหละหลวมของระเบียบวิธีวิจัย และการเน้นการพรรณนามากเกินไปทำให้ขาดความเข้มงวดของการวิเคราะห์ข้อมูล ประการที่สาม คือ การให้ความสำคัญกับการตีความเพื่อหาคำอธิบายเชิงทฤษฎีผ่านปรากฏการณ์ เป็นต้น ดังนั้นวิธีทฤษฎีฐานรากจึงพยายามสร้างโมทัศน์ที่มีลักษณะเป็นนามธรรมโดยอาศัยข้อมูล (Grounded in the data) ข้อสรุปเชิงทฤษฎีหรือโมทัศน์ที่ได้จึงเป็นหลักการสำคัญของการวิเคราะห์ข้อมูลแบบอุปนัย (Inductive) ซึ่งแตกต่างจากการวิเคราะห์ข้อมูลแบบนิรนัยที่ให้ความสำคัญกับทฤษฎีหรือโมทัศน์มาก่อนการวิเคราะห์ข้อมูล (ชาย โพธิ์สิตา, 2550)

ด้วยเหตุนี้วิธีการทฤษฎีฐานรากจึงพยายามแก้ไขข้อบกพร่องด้วยการให้ความสำคัญกับวิธีการดำเนินงานอย่างเคร่งครัดและเป็นระบบมากยิ่งขึ้น ตามที่ Glaser (1992) เน้นย้ำว่าการค้นพบวิธีทฤษฎีฐานรากนับว่าเป็น “การผ่าทางตันด้านวิธีวิทยา” (Methodological break-through) ของวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพในอดีต (ชาย โพธิ์สิตา, 2550) ดังนั้นวิธี

ทฤษฎีฐานรากจึงเปิดโอกาสให้ผู้ศึกษาสร้างทฤษฎีจากข้อมูลผ่านวิธีการที่มีความเป็นระบบ ระเบียบ และรัดกุมสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพทางเลือกอีกประเภทหนึ่ง บทความฉบับนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวิธีทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory Method) โดยพิจารณาถึงความเป็นมา ความหมาย ขั้นตอนการทำวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีทฤษฎีฐานรากที่ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ข้อมูลจนนำไปสู่การสร้างมโนทัศน์หรือทฤษฎี ได้แก่ การกำหนดรหัสเพื่อจำแนกข้อมูล (Open Coding) การสร้างความสัมพันธ์ของข้อมูลที่ผ่านการระบุรหัส (Axial Coding) และการบูรณาการกลุ่มข้อมูลให้เกิดเป็นโครงสร้างทางภาษา (Selective Coding) เป็นต้น นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้นำเสนอกรณีศึกษาและข้อควรระวังสำหรับผู้วิจัยที่ใช้วิธีทฤษฎีฐานรากในการวิจัยเชิงคุณภาพต่อไปในอนาคต

ตารางที่ 1 การเปรียบเทียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพแต่ละรูปแบบ

ประเด็น	แนวชาติพันธุ์วรรณา (Ethnographic Approach)	แนวปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenological Research)	แนวกรณีศึกษา (Case Study Approach)	วิธีทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory Method)
ความเป็นมา	เกิดขึ้นในสาขามานุษยวิทยา ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20 โดยชาวตะวันตก เช่น Edward Tylor เป็นต้น	เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่ได้รับอิทธิพลจากปรัชญาปรากฏการณ์วิทยาในการศึกษาปรากฏการณ์เฉพาะและประสบการณ์ของมนุษย์	เกิดจากศาสตร์หลายสาขา และนิยมอย่างแพร่หลายในสาขาสังคมศาสตร์ โดยมีพื้นฐานจากสาขามานุษยวิทยา	พัฒนาขึ้นในสาขาสังคมวิทยา จากหนังสือเรื่อง The Discovery of Grounded Theory โดย Barney Glaser และ Anselm Strauss
จุดเน้น	อาศัยมโนทัศน์ทางวัฒนธรรม เป็นแนวความคิดในการอธิบาย และตีความผลการศึกษา ผู้ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมกับ	ผู้ศึกษามุ่งทำความเข้าใจประสบการณ์ชีวิตที่มีความหมายเป็นหลัก (Lived Experience) ผู้ที่มีประสบการณ์หรือได้ประสบ	จุดเน้นอยู่ที่สิ่งที่ถูกศึกษา (Case) ที่มีลักษณะเฉพาะ และขอบเขตชัดเจน สิ่งที่ศึกษามีความสำคัญ เช่น ความสมบูรณ์ในตัวเอง มีเวลา และสถานที่แน่นอน เป็นต้น	เน้นการตีความให้เกิดข้อสรุปเชิงนามธรรม อย่างเป็นระบบและเข้มงวด โดยไม่เริ่มต้นจากทฤษฎี
การเลือกตัวอย่าง	เรื่องที่ศึกษา เช่น ความสามารถในการให้ข้อมูลอย่างหลากหลาย เป็นต้น	เหตุการณ์แบบเฉพาะเจาะจง เช่น คนขอทาน คนไร้ที่พึ่ง ผู้แสดงความสามารถ เป็นต้น	ความสมบูรณ์ในตัวเอง มีเวลา และสถานที่แน่นอน เป็นต้น ทั้งนี้ผู้ศึกษาสามารถกำหนดได้	มีลักษณะเช่นเดียวกับวิธีการเชิงคุณภาพประเภทอื่น ๆ หรือแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling)
วิธีดำเนินการวิจัย	วิธีการคล้ายคลึงกับการวิจัยเชิงคุณภาพประเภทอื่นทุกขั้นตอน	วิธีการคล้ายคลึงกับการวิจัยเชิงคุณภาพประเภทอื่นทุกขั้นตอน	สามารถใช้ได้ทั้งวิธีการเชิงคุณภาพและวิธีการปริมาณ	จุดต่างจากวิธีการคุณภาพอื่น ๆ ในแง่ของการวิเคราะห์และรวบรวมข้อมูลเกิดขึ้นพร้อมกัน และเข้มงวด
ข้อจำกัด	1. นักวิจัยมักขาดความรู้เกี่ยวกับมนุษยวิทยาวัฒนธรรม 2. การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้ระยะเวลายาวนาน 3. ความยากต่อการวิเคราะห์	1. ปรากฏการณ์วิทยาทุกประเภทเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ค่อนข้างยาก 2. การเก็บข้อมูลจากผู้มีประสบการณ์เป็นสิ่งที่เข้าถึงได้ยาก	1. ขอบเขตที่แท้จริงของการเลือกกรณีศึกษาสามารถทำได้ยาก 2. ความเป็นสามัญการ (Generalization) ในการนำผลการศึกษาไปใช้ทั่วไป	1. การยึดแนวทางอุปนัยอย่างเข้มงวดอาจเป็นได้ยากในทางปฏิบัติ 2. แนวทางแบบนิรนัยอาจแทรกซึมเมื่อกระบวนการวิจัยคลี่คลายลง 3. ความยากในการหาจุดเริ่มต้นเชิงทฤษฎี

ความเป็นมาของวิธีทฤษฎีฐานราก

ทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory) เป็นรูปแบบการวิจัยเพื่อสร้างทฤษฎีจากข้อมูล ซึ่งถูกพัฒนาขึ้นโดย Glaser และ Strauss นักวิชาการสาขาสังคมวิทยา ซึ่งได้ร่วมกันเขียนหนังสือเรื่อง The Discovery of Grounded Theory ในช่วงปี ค.ศ.1967 ที่เกิดมาจากพื้นฐานการวิจัยเกี่ยวกับสภาวะกำลังสิ้นชีวิตและการหมดลมหายใจของผู้ป่วยในโรงพยาบาล เขาทั้งสองได้พัฒนารูปแบบการวิจัยอย่างเป็นระบบ (พิชาย รัตนดิลก ณ ภูเก็ต, 2555) มาจนกระทั่งถึงราวปี ค.ศ.1990 ทั้งสองเกิดความคิดเห็นขัดแย้งกันหลังจากที่ Strauss ได้ตีพิมพ์หนังสือเรื่อง Basic of Qualitative Research: Grounded

Theory Procedures and Techniques แต่กลับถูก Glaser วิพากษ์วิจารณ์อย่างหนักและยืนยันว่า กระบวนการทำวิจัยเชิงคุณภาพไม่ควรนำความรู้ที่มีอยู่เดิมไปใช้ เนื่องจากจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อการวิเคราะห์ข้อมูล (Creswell, 1998)

สำหรับวิธีทฤษฎีฐานรากตามทัศนะของ Strauss เห็นว่าวิธีทฤษฎีฐานรากควรถูกปรับเปลี่ยนให้มีความยืดหยุ่นมากขึ้น ซึ่ง Strauss and Corbin (1990) มองว่าวิธีทฤษฎีฐานรากควรมีการตั้งคำถามเชิงวิเคราะห์ การตั้งสมมติฐาน และการผสมผสานระเบียบวิธีการเชิงคุณภาพหลากหลายประเภท ซึ่งเทคนิคข้างต้นมีความแตกต่างกับวิธีการของ Glaser ซึ่งเน้นเพียงการเปรียบเทียบและการจำแนกหมวดหมู่โดยปราศจากการตั้งสมมติฐานชั่วคราว หนึ่งสิ่งที่ Glaser และ Strauss มีทัศนะร่วมกันต่อวิธีทฤษฎีฐานราก คือการสร้างทางเลือกที่เรียกว่า “วิธีการแบบอุปนัย (Inductive Method)” ทดแทนวิธีการแบบนิรนัย และวิธีการทางเลือกเพื่อทดแทนวิธีเชิงชาติพันธุ์วรรณาที่มีจุดอ่อนหลายประการ (ชาย โพธิ์สิตา, 2550)

นอกจากนี้ยังมีนักสังคมวิทยาอีกท่านหนึ่ง Chamaz ได้นำเสนอวิธีการทฤษฎีฐานรากโดยอาศัยการตีความนิยม (Interpretation) และการสร้างสรรค์นิยม (Constructivism) เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ จุดยืนของ Chamaz ที่มีอิทธิพลต่อวิธีทฤษฎีฐานราก คือ การปฏิเสธว่าข้อมูลและทฤษฎีเป็นการค้นพบ แต่เห็นว่าสิ่งทั้งสองคือปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัย ข้อมูล และปรากฏการณ์ที่ศึกษา และเมื่อเป็นเช่นนี้การมองความจริงในทัศนะของผู้วิจัยแต่ละคน แม้จะปรากฏการณ์เดียวกันก็ย่อมแตกต่างกัน ดังนั้นทฤษฎีฐานรากจึงถูกใช้อธิบายปรากฏการณ์ที่มีลักษณะเฉพาะเจาะจงและมีขอบเขตอย่างจำกัด (Charmaz, 2000)

ความหมายของวิธีทฤษฎีฐานราก

ปัจจุบันวิธีทฤษฎีฐานรากเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในวงการวิชาการด้านการวิจัยเชิงคุณภาพ แต่สำหรับผู้ที่ไม่คุ้นเคยกับการวิจัยอาจเกิดความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนต่อคำดังกล่าว เนื่องจากปรากฏชื่อในภาษาอังกฤษว่า “Grounded Theory Method” จึงอาจคิดว่าเป็นวิธีที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีบางประการ อีกทั้งคำว่า “ทฤษฎี (Theory)” สำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพยังอาจนำไปสู่การตีความหมายที่กว้างเกินไป โดยรวมไปจนถึงมโนทัศน์และกรอบความคิดที่ยอมรับได้ (ชาติ โพธิ์สิตา, 2550) อย่างไรก็ตามจากการประมวลเอกสารเกี่ยวกับคำว่า “Grounded Theory” ในประเทศไทยยังมีผู้แปลเป็นภาษาไทยไว้อย่างหลากหลาย เช่น ทฤษฎีฐานราก ทฤษฎีติดพื้นที่ การสร้างทฤษฎีจากข้อมูล เป็นต้น (สุชาติ ประเสริฐรัฐสินธ์, 2554) เพื่อสร้างความเข้าใจอย่างถูกต้องผู้เขียนจึงรวบรวมความหมายของคำดังกล่าวจากนักวิชาการหลากหลายท่านทั้งในและต่างประเทศ โดยใช้ภาษาไทยคำว่า “วิธีทฤษฎีฐานราก” สำหรับการเขียนในบทความฉบับนี้

Strauss and Corbin (1990) มองว่าวิธีทฤษฎีฐานรากเป็นคำที่ใช้ระบุเฉพาะสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งประกอบด้วยความสัมพันธ์ที่อาจเป็นไปได้ หรือความสัมพันธ์ระหว่างมโนทัศน์ แนวความคิด หรือแม้กระทั่งคำอธิบาย หนึ่งวิธีทฤษฎีฐานรากนับว่าเป็นวิธีการสร้างทฤษฎีระดับกลาง (Middle Rang Theory) ที่ใช้อธิบายปรากฏการณ์ที่มีความเฉพาะและมีอำนาจการอธิบายอย่างจำกัด สำหรับทัศนะของ ชาย โพธิ์สิตา (2550) อธิบายว่าวิธีทฤษฎีฐานรากคือ การวิจัยที่ดำเนินการแบบอุปนัย (Inductive Method) โดยปราศจากการอาศัยแนวคิดและทฤษฎีที่มีอยู่แต่เดิม หรือแม้กระทั่งสมมติฐานมาประกอบการวางแผนการวิจัย หากแต่ทฤษฎีฐานรากเกิดจากการสร้างของผู้วิจัยโดยอาศัยข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ ทั้งนี้ในทัศนะของผู้เขียนเห็นว่า วิธีทฤษฎีฐานราก หมายถึง วิธีการอย่างหนึ่งของการวิจัยเชิงคุณภาพ

โดยอาศัยข้อมูลเป็นหัวใจสำคัญหลักของการประกอบสร้างเชิงทฤษฎี แนวความคิด หรือมโนทัศน์ เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่ผู้วิจัยกำลังศึกษา อนึ่งวิธีทฤษฎีฐานรากจะกลายเป็นเครื่องมือให้ผู้วิจัยเข้าถึงความรู้หรือความจริงที่มีความแตกต่างไปจากเดิม จนกระทั่งถูกพัฒนาขึ้นเพื่อให้อธิบายปรากฏการณ์บางประการที่อาจมีลักษณะเฉพาะและมีขอบเขตการอธิบายในบางบริบทเพียงเท่านั้น

ขั้นตอนการวิจัยเชิงคุณภาพโดยวิธีทฤษฎีฐานราก

วิธีทฤษฎีฐานรากมีคุณสมบัติทั่วไปคล้ายคลึงกับการวิจัยเชิงคุณภาพประเภทอื่น ๆ แม้จะแตกต่างกันบ้างก็ขึ้นอยู่กับกรอบการออกแบบการวิจัย ข้อมูลที่ใช้ศึกษาและเทคนิคการรวบรวมข้อมูลเท่านั้น (ตารางที่ 1) โดยจุดเด่นของวิธีการทฤษฎีฐานรากมีอย่างน้อย 5 ประการ ได้แก่ 1) การอาศัยข้อมูลเป็นพื้นฐานของการสร้างเชิงทฤษฎีเท่านั้น 2) การรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลเป็นกระบวนการที่ดำเนินการไปพร้อมกัน 3) การวิเคราะห์ข้อมูลมีความเข้มข้นสูง 4) ผู้วิจัยจะต้องมีความอ่อนไหวเชิงทฤษฎี (Theoretical Sensitivity) โดยไม่สามารถคาดเดาได้ว่าสิ่งที่กำลังศึกษาจะสอดคล้องกับทฤษฎีใด และ 5) ความรู้และความจริงเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่ถูกอธิบายล้วนมาจากความเกี่ยวข้องระหว่างข้อมูลและผู้วิจัย (ชายโพธิ์สีตา, 2550) สำหรับขั้นตอนของวิธีทฤษฎีฐานรากมี 7 ขั้นตอน ดังนี้

1. การเก็บรวบรวมข้อมูล (Data Collection) เทคนิคการรวบรวมข้อมูลที่นิยมมีอย่างน้อย 3 ประเภท ได้แก่ การสังเกตการณ์ การสัมภาษณ์ การศึกษาเชิงเอกสาร เป็นต้น ทั้งนี้การรวมข้อมูลในงานวิจัยเชิงคุณภาพสามารถใช้ได้มากกว่า 1 ประเภทก็ย่อมได้ อนึ่งการวางแผนเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยยังต้องมีความชัดเจนเกี่ยวกับการเลือกสนามการวิจัย (Research Field) การเลือกกลุ่มเป้าหมาย ผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญ และเทคนิคการวิจัยภาคสนาม ฉะนั้นการวางแผนการเก็บข้อมูลในงานวิจัยเชิงคุณภาพจึงต้องคำนึงถึงองค์ประกอบอย่างน้อย 3 ประการ (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2556) ดังนี้

ประการแรก คือ *การเลือกสนามการวิจัย* ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหลายประการเกี่ยวกับองค์ประกอบของสิ่งที่ถูกศึกษาว่าสอดคล้องกับสนามการวิจัยเพียงใด ความสามารถของผู้วิจัยในการเข้าสู่สนาม และความรู้เดิมของนักวิจัยต่อสิ่งที่ถูกศึกษา ดังจะพบว่า สุรศักดิ์ วงศ์ษา (2564) เคยเป็นเจ้าหน้าที่กรมพัฒนาสังคมและสังคมและสวัสดิการจึงตัดสินใจทำวิจัยเกี่ยวกับคนไร้ที่พึ่งซึ่งเป็นพันธกิจของหน่วยงานดังกล่าว อย่างไรก็ตามเกณฑ์สำคัญในการเลือกสนามการวิจัยมีอย่างน้อย 3 เกณฑ์ ได้แก่ 1) ความสามารถของผู้วิจัยในการเข้าไปในสนามการวิจัย 2) การสวมบทบาทอย่างเหมาะสมของผู้วิจัย และ 3) การเข้าถึงข้อมูลได้อย่างเพียงพอขึ้นอยู่กับการวางบทบาทของผู้วิจัยต่อสถานการณ์นั้น ๆ (นิศา ชูโต, 2551)

ประการที่สอง คือ *การเลือกตัวอย่างหรือผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญ* การที่ผู้วิจัยเลือกบุคคลใดก็ตามเป็นผู้ให้ข้อมูลจะต้องพิจารณาว่าบุคคลนั้นสามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องที่ศึกษาได้อย่างเพียงพอ บุคคลประเภทนี้เรียกว่า “ผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญ” (Key Informants) โดยทั่วไปแล้วการเลือกผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญในการวิจัยเชิงคุณภาพมักใช้การเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) ซึ่งมีจุดเน้นอยู่ที่เป้าหมายของการศึกษา ดังนั้นผู้วิจัยจำเป็นต้องเลือกตัวอย่างหรือผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญเพื่อให้ได้ข้อมูลในการวิเคราะห์หลากหลายแง่มุม ทั้งนี้บุคคลข้างต้นเราเรียกว่า “ผู้ร่ำรวยข้อมูล” (Information-rich Cases) (Patton, 1987)

อนึ่งแม้ว่าผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญจะเป็นตัวแทนของกลุ่มตัวอย่างในฐานะผู้รู้ก็ตาม แต่การยึดมั่นว่าแหล่งข้อมูลจากบุคคลใดเพียงด้านเดียวย่อมไม่น่าเชื่อถือ ดังนั้นจึงจำเป็นสำหรับผู้วิจัย คือ การแสวงหาแหล่งข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญหลากหลายด้านตามหลักการสามเส้าของแหล่งข้อมูล (Data Triangulation) นอกจากนี้วิธีการดังกล่าวยังช่วยให้ผู้วิจัยกำหนดขนาดของผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญในเวลาเดียวกัน (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2556) โดยมีขั้นตอนดังนี้ 1) แบ่งประเภทของผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่มีทัศนคติสอดคล้องกับผู้วิจัย (กลุ่ม A) กลุ่มที่มีทัศนคติขัดแย้งกับผู้วิจัย (กลุ่ม B) และกลุ่มที่มีทัศนคติเป็นกลาง (กลุ่ม C) เป็นต้น 2) เพิ่มจำนวนของทั้ง 3 ฝ่ายเป็นรอบเท่า ๆ กัน ในที่นี้กำหนดให้ฝ่ายละ 5 รอบ และ 3) ผู้วิจัยจะได้จำนวนหรือขนาดของผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญทั้งสิ้น 15 คน ดังนั้นด้วยหลักการกำหนดขนาดผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญจึงมักมีจำนวนเป็นทวีคูณของ 3 (กลุ่ม) เช่น 15, 18, 21, 24 เป็นต้น

ประการที่สาม คือ เทคนิคการวิจัยภาคสนาม ผู้วิจัยจำเป็นต้องมีกลยุทธ์ในการเข้าสู่สนามวิจัยโดยมีอย่างน้อย 2 รูปแบบ ได้แก่ 1) แบบเปิดเผย (Overt) โดยผู้วิจัยได้รับความยินยอมให้สามารถเข้าไปเก็บข้อมูลในสถานที่ใดก็ตามโดยเปิดเผยถึงสถานภาพของผู้วิจัย และ 2) แบบปกปิด (Covert) เป็นวิธีการที่นักวิจัยสวมบทบาทเป็นบุคคลอื่นในสนามการวิจัยโดยไม่แจ้งให้บุคคลในสนามการวิจัยทราบเกี่ยวกับสถานภาพที่แท้จริง อย่างไรก็ตามการเข้าสู่สนามวิจัยทั้งแบบเปิดเผยและแบบปกปิดเป็นเรื่องเปราะบาง ดังนั้นเทคนิคสำคัญในการวิจัยภาคสนามจึงต้องสร้างสัมพันธภาพระหว่างผู้วิจัยกับผู้ให้ข้อมูล เพื่อให้สมาชิกเกิดความไว้วางใจและเปิดเผยข้อมูลที่เข้าถึงได้ยาก (นิศา ชูโต, 2551)

2. การสร้างสมมติฐานชั่วคราว (Working Hypothesis) เป็นรูปแบบการสร้างมโนทัศน์จากข้อมูล หรือการหารูปแบบความสัมพันธ์ที่อาจมีความเป็นไปได้ว่ามโนทัศน์เหล่านั้นมีความสอดคล้องกับความเป็นจริง สมมติฐานชั่วคราวเป็นเพียงการสร้างข้อสรุปเบื้องต้นเท่านั้น จากนั้นผู้วิจัยจะต้องทำการตรวจสอบกับข้อมูลชุดใหม่เพื่อดูความเป็นไปได้ของทฤษฎีหรือมโนทัศน์ที่สร้างขึ้นนั้นว่ามีความสอดคล้องและกลมกลืนกับข้อมูลเชิงประจักษ์เพียงใด ทั้งนี้ก่อนที่ผู้วิจัยจะสร้างสมมติฐานชั่วคราวจำเป็นต้องเข้าใจถึงวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเหล่านั้นเสียก่อน เนื่องจากวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลแต่ละประเภทจะให้ข้อมูลแตกต่างกัน โดยมีขั้นตอนสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ การรวบรวมหลักฐานที่ได้จากสนามวิจัย การตรวจสอบความเชื่อถือได้ของข้อมูล การสร้างสมมติฐานชั่วคราว เป็นต้น โดยมีรายละเอียดพอสังเขปดังต่อไปนี้

2.1 การรวบรวมหลักฐานที่ได้จากสนามวิจัย ในระหว่างที่ผู้วิจัยอยู่ในสนามเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล สิ่งรอบตัวผู้วิจัยทั้งเหตุการณ์ บุคคล และสิ่งแวดล้อมจะช่วยให้สร้างปฏิสัมพันธ์ต่อผู้วิจัยอย่างมาก ดังนั้นการจดบันทึกภาคสนาม (Field Note) นอกจากช่วยป้องกันการลืมและยังเป็นหลักฐานในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพที่สำคัญและนั่นจึงเป็นเหตุผลที่ว่าทำไมผู้วิจัยอยู่ในสนาม (Observers Raison d'etre) หากผู้วิจัยไม่ได้จัดทำบันทึกภาคสนามย่อมเท่ากับว่าผู้วิจัยไม่ได้เข้าสู่สนามนั่นเอง (Lofland, 1971) ทั้งนี้การรวบรวมหลักฐานที่ได้จากสนามวิจัยมี 3 ประเภท ดังนี้

2.1.1 แบบบันทึกการสังเกต สามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภท (นิศา ชูโต, 2551) ได้แก่ แบบบันทึกความรู้สึกของผู้วิจัย และแบบบันทึกรายละเอียดเกี่ยวกับชีวิตประจำวัน เป็นต้น โดยบันทึกแบบแรกเป็นสิ่งที่ผู้วิจัยเขียนเพื่อประมวลความรู้สึกของตนเองที่มีต่อสภาพแวดล้อมของสนามการวิจัย เช่น บุคคล งาน อารมณ์ เรื่องส่วนตัว เป็นต้น ทั้งนี้การทำบันทึกประเภทนี้ต้องทำเป็นประจำทุกวันเพื่อดูความเปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะเรื่องของสัมพันธภาพของผู้วิจัยกับผู้ให้ข้อมูล สำหรับแบบบันทึกประเภทถัดมาจะเกี่ยวเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสนามวิจัยโดยเน้นข้อมูลเกี่ยวกับปรากฏการณ์อย่างละเอียด

2.1.2 แบบบันทึกการสัมภาษณ์ เป็นหลักฐานการวิจัยภาคสนามที่ต้องทำควบคู่ไปกับการสังเกต เนื่องจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยและผู้ให้ข้อมูลจะเกิดขึ้นระหว่างที่กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลกำลังดำเนินอยู่ นอกจากนี้ ข้อมูลการสัมภาษณ์ยังสามารถบันทึกไว้ในเทป (Tap) แต่ต้องอาศัยความชำนาญในการพิมพ์แบบคำต่อคำโดยไม่มีการปรับแก้ ดังนั้นข้อมูลที่ถูกบันทึกจากการสัมภาษณ์จึงไม่ต้องการข้อมูลที่เป็นทางการแต่เป็นข้อมูลที่สามารถนำมาใช้ในการวิเคราะห์และอ้างอิงคำพูดของผู้ให้ข้อมูลได้

2.1.3 แบบบันทึกการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา เป็นแบบแผนของการสกัดเนื้อหาสาระ (Content Message) ทั้งที่สื่อความหมายอย่างชัดเจน (Manifested) และซ่อนเร้น (Latent) การวิเคราะห์เชิงเนื้อหาของการวิจัยเชิงคุณภาพจะต้องอาศัยการอ่าน ตีความ และสร้างข้อสรุปแบบอุปนัยจากเอกสารต่าง ๆ โดยพิจารณาองค์ประกอบอื่น ๆ ร่วมด้วย เช่น ข้อมูลในอดีต ข้อมูลย้อนหลัง ความหมายที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนในแต่ละบรรทัด และความหมายซ่อนเร้นจากการตีความของผู้วิจัย เป็นต้น

2.2 การตรวจสอบความเชื่อถือได้ของข้อมูล หลังจากการรวบรวมข้อมูลจากสนามการวิจัยแล้ว สิ่งสำคัญที่ผู้วิจัยต้องคำนึงเกี่ยวกับเกณฑ์การตรวจสอบความเชื่อถือได้ของข้อมูล ได้แก่ ความตรงประเด็น (Validity) และความเชื่อถือได้ (Credibility) โดยที่ความตรงประเด็นเป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณสมบัติของข้อมูลว่ามีความถูกต้องตรงตามสิ่งที่ถูกศึกษาเพียงใด ในขณะที่ผู้วิจัยกล่าวว่าสิ่งเหล่านั้นถูกต้องก็ย่อมแสดงว่าสิ่งเหล่านั้นเชื่อถือได้ ความสามารถในการเชื่อถือได้อาจวัดได้จากความเป็นตรรกะในการอธิบายปรากฏการณ์

2.3 การสร้างสมมติฐานชั่วคราว โดยการนำความคิดหรือโนทัศน์ที่ผู้วิจัยประมวลผลจากบันทึกภาคสนาม และตรวจสอบความเชื่อถือได้ของข้อมูลร่วมกันแล้วมาเขียนเป็นประโยค ข้อความ หรือประพจน์เชิงทฤษฎี (Theoretical Assumption) และสร้างความเชื่อมโยงของข้อมูลเหล่านั้น อนึ่งการสร้างสมมติฐานชั่วคราวผู้วิจัยควรเริ่มต้นด้วยการจัดหมวดหมู่ของข้อมูล (Data Categorization) หรือการทำดัชนีข้อมูล (Indexing) ให้เกิดเป็นกลุ่มของแนวคิดแล้วเริ่มอ่านข้อมูลในหมวดหมู่เดียวกันเพื่อค้นหาว่าข้อมูลเหล่านั้นสอดคล้องกันอย่างไร (สุภาศักดิ์ จันทร์วานิช, 2549)

3. การทดสอบสมมติฐาน (Hypothesis Testing) คือ การนำข้อความที่ระบุความสัมพันธ์ระหว่างมโนทัศน์ต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยคาดการณ์ไว้ไปทดสอบกับปรากฏการณ์ที่ผู้วิจัยกำลังศึกษา โดยข้อมูลต้องเพียงพอเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2556) ดังเช่นงานศึกษาของ Tong (1988) เกี่ยวกับ “เงื่อนไขเชิงสาเหตุของการเป็นโจรและขบถเกี่ยวกับความมีเหตุผลเพื่อประโยชน์ส่วนตนของชาวนาจะเกิดในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมือง” เขาได้กำหนดสมมติฐานเชิงสาเหตุไว้ 3 สมมติฐานที่มาจากข้อมูลสถานการณ์ความตึงเครียดในประเทศจีนระหว่างปี ค.ศ. 1368 - ค.ศ.1644 จำนวน 630 เหตุการณ์ และพบว่าสมมติฐานที่ 3 นั้นถูกต้อง โดยอธิบายได้ว่า ความอยู่รอดอย่างยากลำบากของการเป็นชาวนาจะมีน้อยในขณะที่ความอยู่รอดจะมีมากขึ้นหากชาวนาผันตัวเองไปเป็นโจรหรือขบถ ค่าเฉลี่ยของเหตุการณ์ความรุนแรงจึงเท่ากับ 1.79 ดังนั้นการทดสอบสมมติฐานเช่นนี้จึงพิสูจน์ได้ว่ามีความเกี่ยวข้องเชิงสาเหตุระหว่างความเป็นไปได้ของการอยู่รอดในฐานะโจรของชาวนากับเหตุการณ์ความตึงเครียด (ตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 สถานการณ์ความตึงเครียดต่อร้อยละระหว่างความเป็นไปได้ของการอยู่รอดในฐานะชวานากับโจร

การอยู่รอดในฐานะชวานา	การอยู่รอดในฐานะโจรและขบถ		
	เป็นไปได้มาก	เป็นไปได้ปานกลาง	เป็นไปได้น้อย
เป็นไปได้มาก	0.39	0.11	0.12
เป็นไปได้ปานกลาง	1.32	0.53	0.20
เป็นไปได้น้อย	1.79	0.90	0.82

หมายเหตุ: ค่าเฉลี่ยสถานการณ์ความตึงเครียดในรอบ 100 ปี เท่ากับ 0.21

แหล่งที่มา: Tong (1988)

4. การปรับสมมติฐาน (Hypothesis Adjustment) มโนทัศน์ แนวคิด หรือกรอบความคิดที่ปรับเปลี่ยนจำเป็นต้องได้รับการตรวจสอบกับข้อมูลแบบใหม่ที่ต้องเก็บรวบรวมเพิ่มเติม และกระบวนการนี้จะดำเนินไปจนกระทั่งเกิดความสอดคล้องกับปรากฏการณ์ ผู้วิจัยจำเป็นต้องปรับสมมติฐานและกรอบแนวคิดจนกว่า “ความรู้ถึงจุดอิ่มตัว” (Saturation) ดังนั้นการปรับสมมติฐานจึงเป็นกระบวนการที่ดำเนินไปพร้อมกับการเก็บข้อมูลและทดสอบสมมติฐาน ซึ่งเป็นกระบวนการที่ต้องดำเนินการซ้ำจนกว่าจะพบข้อสรุปที่มีความชัดเจนและถูกต้องมากที่สุดกับปรากฏการณ์ที่ผู้วิจัยกำลังศึกษา นอกจากนี้ผู้วิจัยต้องทำให้แน่ใจว่าสมมติฐานจะมีความเป็นไปได้น้อยที่สุดที่จะถูกทำลายโดยข้อมูลชุดใหม่ เมื่อถึงขั้นตอนนี้ความรู้ที่ได้รับย่อมไม่มีความจำเป็นต้องปรับแก้ไขเพิ่มเติม (ภาพที่ 1)

5. ความคงที่ของสมมติฐาน (Hypothesis Saturation) หมายถึง ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง que ผู้วิจัยกำลังศึกษานั้นไม่มีสิ่งใดแปลกใหม่หรือเพิ่มเติมไปจากที่ได้เก็บรวบรวมข้อมูลมาแล้วในขั้นตอนก่อนหน้านี้ แม้ว่าจะมีการรวบรวมใหม่ในครั้งต่อมาจนปรับสมมติฐานเรียบร้อยแล้วไปจนถึงการนำไปทดสอบเพื่อพิสูจน์ซ้ำแล้วยังพบว่าข้อมูลที่ได้มานั้นสามารถอธิบายปรากฏการณ์หรือสิ่งที่ถูกศึกษาได้หลากหลายแง่มุมและหลายระดับจนเกิดความชัดเจน (Charmaz, 2000) กล่าวโดยสรุปแล้วการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยวิธีทฤษฎีฐานรากโดยอาศัยข้อมูลเพื่อสร้างทฤษฎีหรือมโนทัศน์ จึงเป็นขั้นตอนที่ต้องกระทำสลับกันไปมาระหว่างการเก็บข้อมูล สร้างมโนทัศน์ ทดสอบ และปรับปรุงสมมติฐาน จนกระทั่งสมมติฐานเกิดความคงที่หรืออิ่มตัว

ภาพที่ 1 แสดงขั้นตอนการวิจัยเชิงคุณภาพแบบวิธีทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory)

แหล่งที่มา: พัฒนามาจาก ชาย โพธิ์สีดา (2550)

6. การสร้างแบบแผนเชิงทฤษฎี (Theoretical Making) เมื่อผู้วิจัยพบว่าสมมติฐานเคลื่อนเข้าสู่ภาวะ “คงที่” ขึ้นตอนต่อมาจึงเป็นการสร้างข้อสรุปหรือแบบแผนเชิงทฤษฎี โดยข้อสรุปนั้นอาจเป็นคำอธิบายเชิงพรรณนา หรือแผนภาพแสดงความเชื่อมโยงระหว่างมโนทัศน์หลาย ๆ ชุดเข้าด้วยกันก็ได้ โดยมีวิธีการอย่างน้อย 3 รูปแบบ (ภาพที่ 2) ได้แก่ การกำหนดรหัสเพื่อจำแนกข้อมูล (Open Coding) การสร้างความสัมพันธ์ของข้อมูลผ่านการระบุรหัส (Axial Coding) และการบูรณาการกลุ่มข้อมูลให้เกิดเป็นโครงสร้างทางภาษา (Selective Coding) เป็นต้น (ชาย โพธิ์สิตา, 2550) โดยมีรายละเอียดดังนี้

6.1 การกำหนดรหัสเพื่อจำแนกข้อมูล (Open Coding) คือ การระบุรหัสแบบกว้าง ๆ เพื่อจำแนกข้อมูล โดยที่แต่ละหน่วยมีความหมายเฉพาะของตัวเอง จากนั้นนักวิจัยทำการค้นหาข้อความที่มีความหมายใกล้เคียงกับเรื่องที่กำลังศึกษา วิธีการกำหนดรหัสเพื่อจำแนกข้อมูลจะเหมาะสมกับการจัดกลุ่มประเภท (Categorization) เพื่อจำแนกข้อมูลที่สำคัญ (หมายเลข 1)

6.2 การสร้างความสัมพันธ์ของข้อมูลผ่านการระบุรหัส (Axial Coding) เป็นการเชื่อมโยงข้อมูลที่เป็นคำกลุ่มคำ วลี หรือประโยค ที่ผ่านการกำหนดรหัสเพื่อจำแนกข้อมูล (Open Coding) มารวมเป็นกลุ่มตามความสัมพันธ์จากการตีความของผู้วิจัย อนึ่งวิธีการ Open Coding เป็นเพียงการให้ความหมายของข้อมูลที่มีการกระจายตัวเท่านั้น ส่วนวิธีการ Axial Coding จะช่วยเชื่อมโยงความหมายเหล่านั้นเข้าด้วยกัน โดยอาศัยความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันในการพิจารณา เช่น มิติเดียวกัน เหตุการณ์ใกล้เคียงกัน ช่วงเวลาตรงกัน เนื้อหาสาระประเภทเดียวกัน เป็นต้น ดังนั้นวิธีการประเภทนี้จะนำพาผู้วิจัยไปสู่มโนทัศน์ หรือ แนวคิด ที่อาศัยข้อมูลจากการรวมกลุ่มกัน (Theme) (หมายเลข 2)

6.3 การบูรณาการกลุ่มข้อมูลให้เกิดเป็นโครงสร้างทางภาษา (Selective Coding) คือ การอาศัยข้อมูลที่รวมกลุ่มกัน (Theme) จากวิธีการ Axial Coding มาร้อยเรียงเป็นเรื่องราวผ่านการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของแนวความคิดและมโนทัศน์เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่ศึกษา อนึ่งประพจน์และสมมติฐานที่ใช้สำหรับการอธิบายจะต้องผ่านการตรวจสอบกับข้อมูลเชิงประจักษ์ โดยการใช้วิธีตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) กี่ยวกันได้ หรือในกรณีที่ผู้วิจัยมีความจำเป็นต้องเก็บรวบรวมข้อมูลใหม่ก็สามารถทำได้เพื่อเป็นการปรับปรุงสมมติฐานชั่วคราวให้คงที่ และเป็นการตรวจสอบความสอดคล้องของข้อมูลเชิงประจักษ์และทฤษฎีที่สร้างขึ้น ขึ้นตอนนี้สามารถกระทำได้จนกว่าผู้วิจัยจะแน่ใจว่ามโนทัศน์หรือทฤษฎีนั้นมีอยู่ในภาวะอิ่มตัวมากยิ่งขึ้น (Theoretical Saturation) (หมายเลข 3)

7. การสรุปความรู้และผลการวิจัย (Conclusion) เป็นการนำข้อสรุปที่ได้จากกระบวนการกำหนดรหัส (Coding) ที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้นมาทำการประมวลหรือปะติดปะต่อเข้าด้วยกันให้เป็นชุดของคำอธิบายปรากฏการณ์ที่มีต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างเป็นองค์รวม อนึ่งการที่ผู้วิจัยค้นพบว่าสิ่งใดเป็นสาระสำคัญของผลการศึกษานั้นจะต้องแสดงให้เห็นถึงระดับการวิเคราะห์เพื่อหาแบบแผนหรือความสัมพันธ์ให้สามารถยกระดับข้อสรุปทั่วไปเป็นข้อสรุปเชิงนามธรรมสูงขึ้น สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้ผู้วิจัยได้มาซึ่งความรู้ มโนทัศน์ แบบจำลองทางความคิด หรือทฤษฎีนั้นเอง (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2556) สำหรับวิธีการตรวจสอบการสรุปความรู้หรือผลการวิจัยว่ามีความถูกต้องได้นั้นควรมีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) โดยแบ่งเป็น 4 ด้าน (Denzin, 1978) ได้แก่ ด้านข้อมูล (Data Triangulation) ด้านผู้วิจัย (Investigator Triangulation) ด้านทฤษฎี (Theory Triangulation) และด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) เป็นต้น โดยวิธีการตรวจสอบสามเส้าทั้ง 4 รูปแบบนั้นมีหลักการ คือ หากเปลี่ยนสนามการวิจัย ผู้วิจัย วิธีการศึกษา และทฤษฎีที่ต่างไปจากเดิม

จะทำให้ข้อมูลหรือผลการศึกษาเปลี่ยนแปลงไปเล็กน้อยเพียงใด อย่างไรก็ตามโดยทั่วไปแล้วการตรวจสอบสามเส้าเชิงทฤษฎีมักกระทำได้ยากกว่าวิธีการอื่น ๆ ดังนั้นงานวิจัยเชิงคุณภาพส่วนใหญ่จึงนิยมใช้เพียงการตรวจสอบด้านข้อมูล ผู้วิจัย และวิธีการรวบรวมข้อมูลเท่านั้น

กรณีศึกษาด้านสังคมศาสตร์สำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีทฤษฎีฐานราก

สำหรับกรณีศึกษาที่ประยุกต์วิธีทฤษฎีฐานรากในการวิจัยเชิงคุณภาพพบในงานศึกษาของ สุรศักดิ์ วงศ์ชา (2564) เรื่อง สภาพปัญหาและแนวทางการแก้ไขกระบวนการดำเนินงานคุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง: ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างสถานคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งและนิคมสร้างตนเอง โดยมีกระบวนการ 7 ขั้นตอนดังนี้

ขั้นแรก *การเก็บรวบรวมข้อมูล* ผู้วิจัยใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลแบบการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) โดยแต่ละกลุ่มประกอบด้วยผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญจากสถานคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งและนิคมสร้างตนเอง (Key Informants) จำนวน 35 คน ได้แก่ ข้าราชการ 12 คน พนักงานราชการ 12 คน และลูกจ้างประจำ 11 คน สำหรับบทบาทของผู้วิจัยอยู่ในฐานะผู้สังเกตการณ์ โดยมีผู้ประสานงานกลุ่มดำเนินการบันทึกข้อมูลจากการสนทนาลงในแผ่นกระดาษ (Flip Chart) นอกจากนี้ผู้วิจัยยังใช้เทปบันทึกเสียงและกล้องถ่ายรูปเพื่อบันทึกข้อมูลที่สามารถให้รายละเอียดเกี่ยวกับบรรยากาศของการสนทนากลุ่มด้วยเช่นกัน

ขั้นตอนที่ 2 *การสร้างสมมติฐานชั่วคราว* ผู้วิจัยได้รวบรวมหลักฐานจากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม เช่น แบบบันทึกข้อความสำคัญในแผ่นกระดาษ ภาพถ่าย และเอกสารประกอบการประชุมต่าง ๆ เป็นต้น จากนั้นจึงได้สรุปประเด็นสำคัญลงแผ่นกระดาษอย่างกระชับเพื่อนำไปตรวจสอบความเชื่อได้ โดยพิสูจน์ว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้รับสามารถสะท้อนปรากฏการณ์ที่ศึกษามากน้อยเพียงใด มีประเด็นใดที่ต้องปรับปรุงแก้ไข และเสนอแนะเพิ่มเติมหรือไม่ เมื่อได้ข้อมูลที่สมบูรณ์แล้วจึงนำไปจัดกลุ่ม (Data Categorization) เพื่อสร้างหมวดหมู่ของข้อมูล

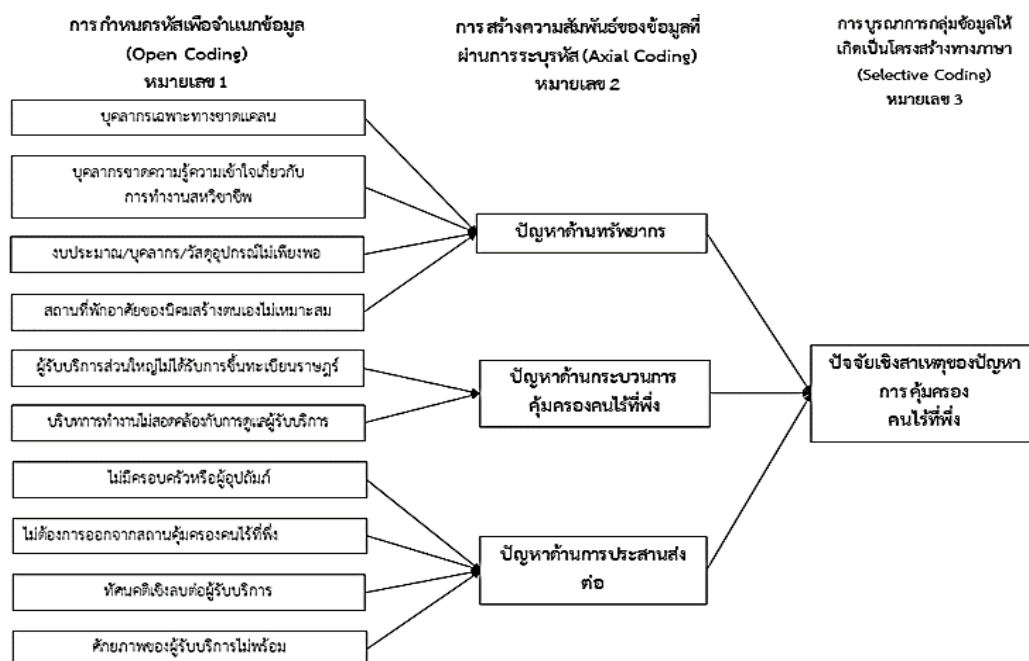
ขั้นตอนที่ 3 *การทดสอบสมมติฐานชั่วคราว* โดยสมมติฐานชั่วคราวที่ถูกนำไปทดสอบ คือ ปัจจัยเชิงสาเหตุที่เกี่ยวข้องกับปัญหาของการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง ได้แก่ ด้านทรัพยากร (Resources) และด้านกระบวนการ (Process) โดยการทดสอบสมมติฐานชั่วคราวใช้วิธีการที่แตกต่างกัน ได้แก่ การสัมภาษณ์แทนการสนทนากลุ่ม การพิสูจน์สมมติฐานโดยนักวิจัยท่านอื่น และการสนทนากลุ่มโดยเพิ่มบทบาทของผู้ให้ข้อมูล เป็นต้น ผลลัพธ์ของกระบวนการทดสอบสมมติฐานชั่วคราวทำให้ผู้วิจัยทราบข้อมูลเพิ่มเติม คือ ปัจจัยด้านการประสานส่งต่อ (Coordination) ดังนั้นผู้วิจัยจึงดำเนินการปรับสมมติฐานในขั้นตอนต่อไป

ขั้นตอนที่ 4 *การปรับสมมติฐาน* หลังจากที่ได้ค้นพบจากการทดสอบสมมติฐานชั่วคราวว่าปัจจัยเชิงสาเหตุที่เกี่ยวข้องกับปัญหาการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง ได้แก่ ด้านทรัพยากร (Resources) ด้านกระบวนการ (Process) และด้านการประสานส่งต่อ (Coordination) เป็นต้น ผลดังกล่าวจึงทำให้ผู้วิจัยได้ทำการจัดหมวดหมู่ข้อมูลอีกครั้ง จากนั้นจึงนำไปทดสอบและเก็บรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมเช่นเดียวกับขั้นตอนที่ 3 เพื่อทำการยืนยันว่าสมมติฐานที่ปรับแล้วมีความสอดคล้องกับปรากฏการณ์อย่างชัดเจนมากขึ้น

ขั้นตอนที่ 5 *ความคงที่ของสมมติฐาน* โดยสมมติฐานที่ได้รับการปรับแล้วเสร็จได้ถูกทดสอบโดยการเก็บข้อมูลซ้ำ

จนเกิดความแน่ใจว่า ขั้นตอนนี้ถือว่ามีความสำคัญอย่างมากเนื่องจากผู้วิจัยจำเป็นต้องรวบรวมข้อมูลให้เกิดความอิ่มตัว (Saturation) เพื่อนำไปสร้างเป็นมโนทัศน์ แนวคิด หรือทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยเชิงสาเหตุของปัญหาการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง เพื่อยกระดับให้กลายเป็นข้อเสนอแนะเชิงวิชาการและเชิงนโยบายสำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการบริหารจัดการต่อไป

ขั้นตอนที่ 6 การค้นหาแบบแผนเชิงทฤษฎี ผู้วิจัยได้ทำการสร้างมโนทัศน์หรือทฤษฎีที่เกิดจากข้อมูลโดยใช้วิธีการกำหนดรหัส (Coding) จำนวน 3 ประเภท ได้แก่ การกำหนดรหัสเพื่อจำแนกข้อมูล (Open Coding) การสร้างความสัมพันธ์ของข้อมูลผ่านการระบุรหัส (Axial Coding) และการบูรณาการกลุ่มข้อมูลให้เกิดเป็นโครงสร้างทางภาษา (Selective Coding) ตามลำดับโดยแต่ละประเภทจะช่วยสร้างความรู้ มโนทัศน์ หรือทฤษฎีที่มีความละเอียดมากยิ่งขึ้น (ภาพที่ 2)

ภาพที่ 2 กระบวนการค้นหาแบบแผนเชิงทฤษฎีของปัจจัยเชิงสาเหตุของปัญหาการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง
แหล่งที่มา: พัฒนามาจาก สรุศักดิ์ วงศ์ชา (2564)

และขั้นตอนที่ 7 การสรุปความรู้และผลการวิจัย ผู้วิจัยได้ประมวลสาระรวบยอดของปรากฏการณ์ที่ศึกษาข้างต้นผ่านการอธิบายเชื่อมโยงข้อมูลที่ได้ทำการกำหนดรหัสและเสนอว่า ปัญหาเชิงสาเหตุของการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่งมี 3 ประการ ได้แก่ ด้านทรัพยากร ด้านกระบวนการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง และด้านการประสานส่งต่อ เป็นต้น นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้ตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) จากเงื่อนไข 3 ประการ ได้แก่ 1) ด้านข้อมูล เช่น สถานที่ เวลา และบุคคลที่แตกต่างกันพบว่ามีความสอดคล้องกัน 2) ด้านผู้วิจัย โดยการเปลี่ยนบุคคลอื่นมาศึกษาเรื่องเดียวกัน เช่น อาจารย์ นักวิชาการอิสระ NGOs เป็นต้น และ 3) ด้านการรวบรวมข้อมูล โดยปรับเปลี่ยนวิธีการศึกษาแตกต่างกันในเรื่องเดียวกัน

เช่น การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เป็นต้น วิธีการข้างต้นจึงเป็นหลักฐานยืนยันผลการศึกษามีความเที่ยงตรงและน่าเชื่อถือได้

ข้อพึงระวังสำหรับการประยุกต์วิธีการทฤษฎีฐานราก

มโนทัศน์หรือทฤษฎีที่เกิดขึ้นโดยวิธีทฤษฎีฐานรากสามารถอธิบายปรากฏการณ์ที่มีลักษณะเฉพาะเจาะจงได้ในบางกรณี การวิจัยเชิงคุณภาพด้วยวิธีทฤษฎีฐานรากจึงเป็นเพียงการสร้างทฤษฎีระดับกลาง (Middle Range Theory) เท่านั้น (ชาย โพธิ์สิตา, 2550) นอกจากนี้วิธีทฤษฎีฐานรากยังมีข้อพึงระวังสำหรับผู้วิจัยเชิงคุณภาพอย่างน้อย 2 ประการ (Little, 1991) ดังนี้

ประการแรก คือ ความผิดพลาดเชิงบวก (Positive False) เป็นวิธีการอนุมานที่เกินขอบเขตของความสัมพันธ์ระหว่างมโนทัศน์ตั้งแต่ 2 สิ่งขึ้นไปอย่างเกินจริง ทั้งที่ในความเป็นจริงอาจมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันน้อยมาก หรืออาจมิใช่สาเหตุและผลร่วมกันก็ย่อมได้ ความผิดพลาดจากความสัมพันธ์อย่างเกินจริงเช่นนี้เรียกว่า ความสัมพันธ์ลวง (Spurious Collation) เช่น คนเร่ร่อนมักสวมเสื้อผ้าสกปรก ซึ่งบ่งบอกถึงความเกี่ยวข้องระหว่างการเร่ร่อนกับการสวมเสื้อผ้าสกปรก หากมีการศึกษาพบว่ามีความเกี่ยวข้องระหว่างการเป็นคนเร่ร่อนกับการขาดสุขลักษณะ ดังนั้นก็ย่อมจะมีความเชื่อมโยงกับการสวมเสื้อผ้าสกปรกกับการเป็นคนเร่ร่อนด้วยเช่นกัน หากแต่เมื่อพิจารณาอย่างถ่องแท้จะพบว่าความเกี่ยวข้องดังกล่าวไม่อาจเป็นจริงเสมอไปโดยเฉพาะความเป็นจริงเชิงสาเหตุว่าด้วยการเป็นคนเร่ร่อนทำให้เกิดการสวมเสื้อผ้าสกปรก หรือการเป็นคนเร่ร่อนเกี่ยวกับการสวมเสื้อผ้าสกปรกก็ตาม ดังนั้นความผิดพลาดเชิงบวกเช่นนี้จึงไม่สามารถใช้แสดงถึงความเชื่อมโยงเชิงสาเหตุระหว่างมโนทัศน์ว่าด้วยการเร่ร่อนและการขาดสุขลักษณะเพียงเพราะว่าเกิดแบบแผนของมโนทัศน์ 2 ประการอย่างไม่สัมพันธ์กัน

ประการที่สอง คือ ความผิดพลาดเชิงลบ (Negative False) เป็นความผิดพลาดที่เกิดจากการศึกษาความสัมพันธ์เชิงสาเหตุร่วมกันของมโนทัศน์ตั้งแต่ 2 สิ่งขึ้นไป แต่ผู้วิจัยกลับสรุปว่าไม่มีความสัมพันธ์กันเชิงสาเหตุ หนึ่งในความผิดพลาดเช่นนี้คือ ความเกี่ยวข้องเชิงสาเหตุของมโนทัศน์ทั้งสองอาจเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในบริบทเฉพาะ และไม่สม่ำเสมอ ดังนั้นหากผู้วิจัยทำการศึกษาโดยใช้วิธีทฤษฎีฐานรากโดยมีความสามารถเข้าถึงข้อมูลได้อย่างจำกัด ขาดความไว้วางใจจากผู้ให้ข้อมูล ทำการศึกษาในช่วงที่เหตุการณ์เหล่านั้นไม่เกิดขึ้น หรือข้อจำกัดของค่านิยม ความเชื่อ และกำแพงทางวัฒนธรรม (Cultural Barrier) บางประการปิดกั้นผู้วิจัยไม่ให้เข้าถึงข้อมูลเหล่านั้นได้ ผลลัพธ์ของข้อจำกัดข้างต้นอาจนำไปสู่ข้อสรุปที่มีความเป็นจริงน้อยมาก รวมถึงการอนุมานอย่างไม่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันด้วย เช่น เมื่อผู้วิจัยทำการศึกษาและพบว่าการทำงานเป็นสาเหตุของการกลายเป็นคนเร่ร่อน ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์เชิงสาเหตุของการไร้อาชีพกับการเป็นคนเร่ร่อน แต่ทว่าอาจไม่เป็นจริงที่ว่าการทำงานมีความเกี่ยวข้องกับการใช้ชีวิตอยู่ในที่สาธารณะ นอกจากนี้บริบททางสังคมบางประการก็ยังบ่งชี้ว่าการทำงานในที่สาธารณะอาจมีจากเงื่อนไขเชิงสาเหตุที่แตกต่างกันก็ย่อมได้

บทสรุป

การวิจัยเชิงคุณภาพโดยวิธีการทฤษฎีฐานรากมีขั้นตอนสำคัญอย่างน้อย 7 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การเก็บรวบรวมข้อมูล (Data Collection) เช่น การสังเกต การสัมภาษณ์ และการศึกษาเชิงเอกสาร 2) การสร้างสมมติฐานชั่วคราว (Working Hypothesis) เป็นการสร้างมโนทัศน์เบื้องต้นด้วยการจัดหมวดหมู่ข้อมูล (Data Categorization) โดย

สมมติฐานชั่วคราวสามารถปรับเปลี่ยนได้เมื่อข้อมูลที่มีไม่เพียงพอต่อการสร้างคำอธิบายต่อปรากฏการณ์ 3) การทดสอบสมมติฐาน (Hypothesis Testing) โดยนำข้อความที่ระบุความสัมพันธ์ระหว่างมโนทัศน์ต่าง ๆ ไปทดสอบกับปรากฏการณ์ที่ผู้วิจัยกำลังศึกษา 4) การปรับสมมติฐาน (Hypothesis Adjustment) ผู้วิจัยจำเป็นต้องดำเนินการเก็บข้อมูลจัดหมวดหมู่ข้อมูล สร้างสมมติฐาน และทดสอบสมมติฐานซ้ำ ๆ จนกว่าจะเพียงพอต่อการอธิบายปรากฏการณ์อย่างชัดเจน 5) ความคงที่ของสมมติฐาน (Theory Saturation) เมื่อผู้วิจัยแน่ชัดว่าผลการศึกษาที่ไม่แปรเปลี่ยนไปจากเดิมลักษณะเช่นนี้เรียกว่า “การอิ่มตัวของความรู้” 6) การค้นหาแบบแผนเชิงทฤษฎี (theoretical Making) วิธีการสำคัญในการสร้างมโนทัศน์ คือ การกำหนดรหัส (Coding) โดยแต่รูปแบบของการกำหนดรหัสจะช่วยให้ผู้วิจัยสร้างระดับของมโนทัศน์ตั้งแต่ระดับพื้นฐานไปจนถึงกลุ่มลึก เช่น การกำหนดรหัสเพื่อจำแนกข้อมูล (Open Coding) การสร้างความสัมพันธ์ของข้อมูลผ่านการระบุรหัส (Axial Coding) และการบูรณาการกลุ่มข้อมูลให้เกิดเป็นโครงสร้างทางภาษา (Selective Coding) ตามลำดับ และ 7) การสรุปความรู้และผลการวิจัย (Conclusion) โดยทำการประมวลผลเชื่อมโยงระหว่างมโนทัศน์ต่าง ๆ เข้าด้วยกันให้กลายเป็นคำอธิบายปรากฏการณ์ในเรื่องที่ผู้วิจัยศึกษาอย่างเป็นองค์รวม

วิธีทฤษฎีฐานรากนับว่าเป็นรูปแบบของการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อสร้างทฤษฎีหรือมโนทัศน์จากข้อมูล โดยมีความแตกต่างจากวิธีการเดิมในแง่ของการปฏิเสธแนวคิดหรือทฤษฎีที่มีอยู่ก่อนเริ่มต้นการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลเกิดขึ้นไปพร้อมกัน และการวิเคราะห์ข้อมูลมีความเป็นระบบระเบียบและรัดกุมมาก มโนทัศน์หรือทฤษฎีที่เกิดขึ้นจึงมาจากข้อมูลโดยตรงตามหลักการอุปนัย (Inductive) และถูกใช้อธิบายปรากฏการณ์ที่ผู้วิจัยศึกษาตลอดจนถึงปรากฏการณ์อื่น ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกัน แต่อำนาจการอธิบายจะต้องอาศัยบริบทของการได้รับข้อมูลที่ใกล้เคียงกันจึงจะสร้างความเป็นสามัญการ (Generalization) ได้ในบางกรณีและอาจเป็นเพียงทฤษฎีระดับกลาง (Middle Range Theory) ที่มีอำนาจการอธิบายไม่กว้างขวางเช่นเดียวกับทฤษฎีขนาดใหญ่ (Grand Theory) หากผู้วิจัยต้องการใช้วิธีทฤษฎีฐานรากกับเรื่องที่ศึกษาจะเหมาะสมก็ต่อเมื่อเรื่องนั้นต้องการคำอธิบายเชิงทฤษฎีผ่านการใช้ประโยชน์จากข้อมูลในเรื่องนั้นโดยตรง เป็นเรื่องที่ต้องการเข้าใจความหมายหรือการค้นพบประเด็นใหม่ ๆ เป็นพื้นฐานของการสร้างข้อมูลสำหรับการวิจัยเชิงปริมาณในขั้นตอนต่อไป หรืออาจตรวจสอบข้อค้นพบที่ได้จากการวิจัยเชิงปริมาณ ตลอดจนบริบทของการศึกษาเชิงปริมาณไม่สามารถให้คำตอบเกี่ยวกับปรากฏการณ์ได้

อย่างไรก็ตามการประยุกต์วิธีทฤษฎีฐานรากเพื่อศึกษาประเด็นทางสังคมต้องพึงระวังเกี่ยวกับการเก็บรวบรวมข้อมูลและการสรุปความรู้และผลการวิจัย เนื่องจากวิธีทฤษฎีฐานรากต้องอาศัยข้อมูลในการสร้างมโนทัศน์หรือทฤษฎี การได้รับข้อมูลจึงเป็นเรื่องของความยินยอมจากผู้ให้ข้อมูล ผู้วิจัยต้องแจ้งกระบวนการและขั้นตอนที่เกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูลและโอกาสเกิดความเสียหายหรือผลประโยชน์ที่อาจเกิดขึ้น ตลอดจนถึงการปกปิดความลับและความเป็นส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูลอย่างเข้มงวด สำหรับข้อควรระวังของการสรุปความรู้และผลการวิจัย โดยผู้วิจัยต้องไม่นำเสนอความรู้ที่คลาดเคลื่อนหรือเกินขอบเขตของข้อมูลที่ได้รับ เช่น การตัดสินใจว่ามีความสัมพันธ์หรือมีเหตุผลระหว่างมโนทัศน์ต่าง ๆ โดยขาดข้อมูลเกี่ยวกับการระบุโครงสร้างของความสัมพันธ์อย่างเพียงพอ หรือแม้กระทั่งการสรุปว่าไม่มีความสัมพันธ์ร่วมกันก็ตาม เป็นต้น ดังนั้นหากผู้วิจัยปฏิบัติตามขั้นตอนของวิธีทฤษฎีฐานรากและตระหนักในข้อพึงระวังอย่างเข้มงวดจะช่วยให้ผู้วิจัยเชิงคุณภาพสร้างองค์ความรู้และผลการวิจัยที่เป็นประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เอกสารอ้างอิง

- ชาย โพธิ์สิตา. (2550). *ศาสตร์และศิลป์การวิจัยเชิงคุณภาพแห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งพับลิชชิ่ง จำกัด.
- นิศา ชูโต. (2551). *การวิจัยเชิงคุณภาพ*. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: พริ้นต์โพร.
- พิชาย รัตนดิลก ณ ภูเก็ต. (2555). บทวิจารณ์หนังสือระเบียบวิธีทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory). *วารสารพัฒนาศึกษา*, 14(2), 101-110.
- สุชาติ ประเสริฐรัฐสินธ์. (2554). *วิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพยุคใหม่*. กรุงเทพมหานคร: สามลดา.
- สุพรรณิ ไชยอำพร. (2556). *การวิจัยเชิงคุณภาพ: แนวความคิด วิธีการ และการประยุกต์ใช้*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สุภาค์ จันทวานิช. (2549). *การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ*. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรศักดิ์ วงศ์ษา. (2564). สภาพปัญหาและแนวทางการแก้ไขกระบวนการดำเนินงานคุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง: ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างสถานคุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง และนิคมสร้างตนเอง. *วารสารวิจัย มช. (ฉบับบัณฑิตศึกษา)*, 9(1), (Inprocess)
- Charmaz, K. (2000). Grounded Theory: Objectivist and Constructivist Method. In Denzin, N.K. and Lincoln, Y.S. (Eds.). *Handbook of Qualitative Research*. Second Edition” Thousand Oaks, CA: Sage.
- Creswell, J.W. (1998). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Traditions*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Denzin, N.K. (1978). *The Research Act*. 2ne ed. New York: McGraw-Hill.
- Glaser, B. (1992). *Basic of Grounded Theory Analysis: Emergence Versus Forcing*. Mill Valley, CA: Sociology Press.
- Little, D. (1991). *Varieties for Social Explanation: An Introduction to Philosophy of Social Science*. Colorado: Westview.
- Lofland, J. (1971). *Analyzing Social Setting*. California: Wadsworth.
- Patton, M.Q. (1987). *How to Use Qualitative Methods in Evaluation*. Newbury Park, CA: Sage.
- Strauss, A.L. & Corbin, J. (1990). *Basic of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, 2nd Editions. Newbury Park, CA: Sage.
- Tong, J. (1988). Relational Outlaws: Rebels and Bandits in The Ming Dynasty, 1398-1644 in M. Taylor (Ed.) *Rational and Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.